

Renger E. de Bruin, *Bedreigd door Napoleon. De Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht 1753-1838* (Bijdragen tot de Geschiedenis van de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht 6; Hilversum: Verloren, 2012, 646 pp., ISBN 978 90 8704 281 3).

De Ridderlijke Duitse Orde is van oorsprong een twaalfde-eeuwse militaire en godsdienstige orde, die tot de oudste charitatieve particuliere organisaties in Europa behoort. Na de reformatie splitste de Nederlandse afdeling zich af van de rooms-katholiek gebleven hoofdvestiging in Wenen, die onder leiding stond van een grootmeester. Op de verkiezing van de landcommandeur van de zelfstandige Nederlandse Balije te Utrecht werd sindsdien de goedkeuring van de Staten van Utrecht als territoriaal soeverein (in plaats van de grootmeester) vereist. Het kapittel van de Orde bestaat vanouds uit ridders, die kunnen opklimmen tot commandeur van één van de twaalf verspreid over Nederland liggende commanderijen. Iedere commandeur beheert een deel van het goederenbezit, waaruit de Orde zijn inkomsten genereert.

Volgens de huidige statuten rekent de Balije van Utrecht naast liefdadigheid ook 'het conserveren en beheren van waardevolle historische erfgoed' tot haar doelstelling. In dit kader werd besloten tot een reeks historische uitgaven, waarin Renger de Bruin de revolutieperiode 1780-1815 voor zijn rekening neemt. Ter wille van een beter begrip begint het boek al halverwege de achttiende eeuw, op een tijdstip van reorganisatie na een periode van slecht rentmeesterschap. Niet alleen de agreatie van de ridders – dikwijls aangemeld als kind-expectant, maar eerst veel later als 'jonkheer' toegelaten – was op erfelijkheid gegrondvest, ook de rentmeesters werden dikwijls betrokken uit dezelfde families. Afstamming werd als een garantie gezien voor kwaliteit en deskundigheid. Als grote reorganisator komt Unico Wilhelm graaf van Wassenaer (1692-1766) naar voren, die zijn talenten als jong componist, maar vooral in het beheer van de familiegoederen Twickel en Duivenvoorde had bewezen.

Wie zou denken dat reorganisatie ook bestuurlijke vernieuwing of extra gelden voor liefdadigheid opleverde, komt bedrogen uit want onder de opvolgend landcommandeur Frans Steven Carel van Randwijck, die van 1767 tot 1785 de scepter zwaaide, werd de kapittelvergadering nog maar eens in de drie jaar bijeengeroepen. Rentmeester Cazijs regeerde met ijzeren hand, terwijl de revenuen in de traktementen van de commandeurs, maar vooral in die van landcommandeur en coadjutor waren terug te vinden. De opklimming in hiërarchie begon als commandeur van Schoonhoven voor een paar honderd

gulden per jaar, maar kon eindigen als coadjutor of landcommandeur met achtereenvolgens 5000 en 5500 gulden per jaar. Deze scheve verdeling, geheel volgens de methode waarop tijdens de Republiek ambten werden toebedeeld, was gebaseerd op anciënniteit. De toelatingseisen waren streng – vier wettige adellijke kwartieren en een kerkelijk bewijs dat men de ‘waare christelyke gereformeerde religie’ aanhing (89) – maar bevorderden ook de ongelijke verhoudingen binnen de groep van bevoorrechten. Alleen oude adel werd voor toelating voorgedragen – ‘patricische families, die door vreemde princen en potentaten genobilitieerd waren’, kwamen niet in aanmerking – en dan moest men nog de tijd krijgen om te kunnen opklimmen. In de zeventiende en achttiende eeuw waren meerdere generaties van de Friese tak van het huis Oranje-Nassau, die al vanuit de wieg waren aangemeld, met het ambt van landcommandeur bekleed.

De Franse revolutie vormde een directe bedreiging voor een instituut dat adeldom en godsdienst als basis heeft. De staatsgreep van 1801 betekende het einde van de Bataafse revolutie en weldra kwamen de ridders van de Balije van Utrecht bijeen om door middel van geheime besluiten de overschotten van de afgelopen jaren onderling te verdelen. De Orde was buiten het politieke spel gebleven, had immers geen directe politieke betekenis, maar werd tegen haar zin onderwerp van een herenigingsvoorstel vanuit Wenen. Staatsraad Jan Arend de Vos van Steenwijk, die in 1802 tot de Orde toetrad, wist een fusie diplomatiek op de lange baan te schuiven, maar kon als coadjutor in 1807 niet voorkomen dat koning Lodewijk Napoleon het gebouwencomplex aan de Springweg vorderde omdat hij zijn residentie in Utrecht wilde vestigen. Hoewel hij uiteindelijk het Paleis op de Dam als hoofdvesting kreeg aangeboden, werd in de onteigende landcommanderij een militair hospitaal gevestigd.

Toch kwam de Balije van Utrecht er onder het gematigde bewind van Lodewijk Napoleon beter vanaf dan de balijen in Duitsland, die bij keizerlijk decreet van 24 april 1809 na een bestaan van meer dan zes eeuwen in het kielzog van andere feodale instellingen werden opgeheven. Aangezien Lodewijk Napoleon een actief adelsbeleid wilde voeren, probeerde de Orde hierop in te spelen, maar uiteindelijk zonder resultaat. Na de inlijving bij Frankrijk moest de voorlopig in Den Haag gevestigde Balije van Utrecht er eveneens aan geloven. In een decreet van 27 februari 1811 besloot keizer Napoleon de oude geestelijke instellingen in de departementen op te heffen, waaronder de niet expliciet genoemde Balije van Utrecht, en hun goederen te confisqueren. Anders dan bij de ontmanteling van de Duitse balijen, waaraan een politieke reden – de oorlog tegen Oostenrijk – ten grondslag lag, was het nu ’s Rijks schatkistbewaarder Alexander Gogel, die uitsluitend een financieel belang had.

Nadat Napoleon was verslagen, vond Volkier Rudolph Bentinck, de in 1807 benoemde landcommandeur, een gewillig oor bij de soevereine vorst der

Verenigde Nederlanden, om tot herstel te komen van de Balije van Utrecht. Dit liet echter op zich wachten want in de praktijk bleek het ongedaan maken van Frans oorlogsleed onbegonnen werk. Voor de Orde werd een uitzondering gemaakt omdat nog weinig oorspronkelijk eigendom was verkocht en de leden nooit een schadevergoeding hadden geaccepteerd. Uit dankbaarheid vroeg het kapittel de koning als grootmeester, maar Willem I bedankte voor de eer omdat de verhoudingen met Wenen te onduidelijk waren.

Opmerkelijk is dat in de herstelwet van 1815 nergens over ‘Ridderlijke’ Duitse Orde wordt gesproken en dat de commissie financiën uit het parlement bij de behandeling van de wet uitdrukkelijk had te kennen gegeven, dat de autonomie die de orde sinds 1760 genoten had verleden tijd was. Er was slechts sprake van een door de koning geschapen en aan hem onderworpen nieuwe instelling die alleen haar naam deelde met een instituut uit de oude Republiek (496). Het parlement toonde dus eenzelfde gereserveerdheid als een jaar eerder tegenover de nieuw ingestelde Nederlandse adel en de heroprichting van de ridderschappen, overigens louter als kiescolleges.

Tijdens het nieuwe Koninkrijk functioneerde de Balije van Utrecht echter op dezelfde wijze als tijdens het *ancien régime*: het kapittel werd sporadisch bijeengeroepen en de landcommandeur regelde in feite alles tezamen met zijn rentmeester-generaal. Kritiek van de minister van Binnenlandse Zaken in 1822 op de vermeende autonomie van de Orde stond niet los van financiële perikelen, die waren veroorzaakt door een externe rentmeester. Ook al was sprake van automatische opklimming, statutair moesten alle sinds 1815 gedane benoemingen worden goedgekeurd door de koning, nadat advies van de Hoge Raad van Adel was ingewonnen. Een nieuw reglement van orde bracht in 1831 rust. Het reglement, ook wel statuut genoemd, zou daarna nog dikwijls worden aangepast. Het was regelmatig noodzakelijk om de adellijke afstammingseisen te versoepelen met het oog op voldoende potentiële kandidaten voor de toekomst.

Het standaardwerk van Renger de Bruin leest goed, niet in het minst door de vele persoonsgebonden anekdotes. Door de tijdspanne een halve eeuw op te rekken is de aanlooperperiode, afgaande op de (hoofd)titel van het boek, wat lang geworden, terwijl de einddatum vrij willekeurig is gekozen. De grondwettelijke afschaffing van de standenmaatschappij in 1848 zou als einddatum beter te verantwoorden zijn geweest. In de gekozen opzet ware de subtitel een betere hoofdtitel geweest, temeer daar de bedreiging door de grote keizer zelfs tot daadwerkelijke opheffing leidde. Een pakkende titel als ‘Opgeheven door Napoleon’ zou de opdrachtgever niet in dank hebben afgenomen, want de Duitse Orde is zich in weerwil van de wet steeds ‘Ridderlijk’ blijven noemen en gaat uit van ononderbroken continuïteit vanaf het stichtingsjaar 1231 (290).